

Zacharová, Marta

Bulharskí záhradníci na Slovensku : ich príchod, spôsob života a peripetie spôsobené zmenami režimov v minulom storočí

Porta Balkanica. 2012, vol. 4, iss. 1-2, pp. [57]-61

ISSN 1804-2449

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135338>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BULHARSKÍ ZÁHRADNÍCI NA SLOVENSKU

Ich príchod, spôsob života a peripetie spôsobené zmenami režimov v minulom storočí.

Marta Zacharová

V historickej súvislosti sú Bulhari známi ako zeleninári v takej miere, že sa tento názov stal synonymom pre pestovateľov zeleniny alebo záhradníkov. Tento príznačný názov *bulhar*, pre zeleninárov, pestovateľov je známy aj v iných jazykoch ako je maďarčina, rumunčina, ukrajinčina a ruština.

Prvé doložené poznatky o pobyte Bulharov na Slovensku sú známe už z 15. storočia, z obce Bulhary (*Bolgarom*, *Bolgarfalva*), ktorá je dnes súčasťou mesta Filakovo. Táto prvá migrácia splynula s miestnym obyvateľstvom, pretože ďalšia ich prítomnosť už nebola známa.¹ Dnes na Slovensku žije okolo päť až šesť tisíc Bulharov, medzi ktorými ešte dodnes žijú potomkovia starých záhradníkov.² Bulharskí záhradníci sa preslávili svojou pilnosťou, pre nás netradičnou technológiou pestovania a predajom výbornej zeleniny na lokálnych slovenských trhoch. Títo zeleninári obohatili náš jedálny lístok o konzumáciu nových plodín, akými sú napríklad paprika, paradajka, melón, baklažán a iné.³ Ich produkcia bola dostupná pre široké vrstvy obyvateľstva, keďže cena bola neporovnateľne nižšia v porovnaní s miestnymi pestovateľmi. Dnes sa môžeme stretnúť už len s potomkami týchto Bulharov, ktorí nám vždy s radosťou porozprávajú zážitky zo svojich detských spomienok. Zvyšok komunity dnešných Bulharov sú noví prisťahovalci, ktorí prichádzali za prácou, štúdiom

alebo si založili rodiny so slovenskými partnermi a zostali žiť na Slovensku.

V historickej súvislosti sú Bulhari známi ako zeleninári v takej miere, že sa tento názov stal synonymom pre pestovateľov zeleniny alebo záhradníkov. Tento príznačný názov *bulhar*, pre zeleninárov, pestovateľov je známy aj v iných jazykoch ako je maďarčina, rumunčina, ukrajinčina a ruština.⁴

Väčšina bulharských záhradníkov prišla z okolia Tárnova (stredné severné Bulharsko). Tu sa nachádza mesto Ljaskovec, ktoré bolo preslávené týmito putujúcimi záhradníkmi (*gradinari*).⁵ Z tohto mesta putovali zeleninári na sezónu do Srbska, Rumunska, Uhorska a zvyšného Bulharska a tam sa následne potom vracali. Korene tohto živobytia je možno hľadať už u Grékov z okolia Adrianopolu, ktorí pracovali v neďalekom Istanbule. Bulhari pracovali rovnako v hlavnom meste. Boli známi v celom Turecku a aj mimo neho. Pozorujeme tu jasný vplyv turečtiny na terminológiu záhradníkov.⁶ Nie všetci Bulhari pochádzali z obce Ljaskovec, ale aj z ďalších obcí a osád tárnovského

¹ BOTÍK, J. *Etnická história Slovenska*. Bratislava 2007, s. 158.

² Milkov, Milko, predseda Kultúrneho zväzu Bulharov a ich priateľov na Slovensku a predseda sekcie Levice. Centrum pre národnostné vysielanie štúdio Košice. Vyrobita Slovenská televízia. Odvysielané 20. 9. 2011. <http://www.stv.sk/online/archiv/narodnostny-magazin?date=2011-09-20&id=46359>.

³ Tamtiež, s. 161.

⁴ Tamtiež, s. 159.

⁵ KRÁL, J. *Život bulharských zahradníků v okolí Bratislavy: se 6 vyobrazeními = Das Leben der bulgarischen Gemüsegärtner in der Umgebung von Bratislava: mit 6 Abbildungen*. Bratislava 1936, s. 3.

⁶ JIREČEK, K. *Cesty po Bulharsku*. Praha 1888, s. 180.

okolía – Samovodene, Polikraište, Rezen, Elari, Radanovo atď.⁷

Príchodom krízy feudálneho osmanského systému sa bulharskí záhradníci takmer vytratili z Istanbulu a hľadali si obživu na iných miestach. Ich cesty smerovali prevažne do Rumunska, Ruska, Srbska, Rakúsko-Uhorska a ďalších krajín strednej a západnej Európy.⁸ Jedným z hlavných cieľov ich prílivu bolo Uhorsko v druhej polovici 19. storočia, vrátane územia dnešného Slovenska. Najväčšími centrami bulharských záhradníkov boli Košice, Prešov, Bratislava a Nitra.⁹ V roku 1935 sa v Košiciach vyskytovalo šesťdesiat gazdov spolu s päťsto spolupracovníkmi.¹⁰ Ďalšie miesta ich pobývania boli napríklad Michalovce, Trnava, Martin, Žilina, Banská Bystrica, Rimavská Sobota, Levice, Lučenec, Spišská Nová Ves atď.¹¹ Bulharskí záhradníci sa dostali rovnako tak aj do oblastí Čiech, Moravy a Sliezska.¹² V roku 1931 sa nachádzalo na Morave štyridsať bulharských záhradníctiev a v Čechách dvadsať, dokopy oficiálne tu pracovalo okolo štyristo Bulharov.¹³ Tému bulharských záhradníkov v Česku bola venovaná značná pozornosť.¹⁴

Vhodnými podmienkami pestovania bulharských záhradníkov boli úrodné a nížinaté pôdy blízko riek so spodnými vodami na umelé zavlažovanie záhrad. Ďalším dôležitým faktorom na usadenie bola rovnako aj blízkosť mesta, či osady, kde mohli predávať svoju produkciu.¹⁵

Organizácia takej skupiny mala svoju vnútornú štruktúru. Na čele stál *gazda*, *glavatar*, *tajfandžija* a jeho zástupca *komandir*, ktorý dohliadal na ostatných členov skupiny – *ortaja*, *tajfa* (jednotliví členovia *ortak* sg., *ortaci* pl.).¹⁶ Skupiny pestovateľov tvorili len muži, ktorí na sezónu nechávali svoje rodiny v Bulharsku. *Gazda* najímal pôdu

⁷ KRÁL, J. Op. cit., s. 4.

⁸ Tamtiež, s. 159.

⁹ Tamtiež, s. 159.

¹⁰ KRÁL, J. Op. cit., s. 5.

¹¹ BOTÍK, J. Op. cit., s. 159.

¹² KRÁL, J. Op. cit., s. 5.

¹³ KUČÍRKOVÁ, O. *Bulhaři v České republice. Případová studie města Brna*. Diplomová práce 2009. Univerzita Pardubice.

¹⁴ Viz napr.: PENČEV, V. *Paralaks v ogledaloto : ili za migrant-skite obštnosti v čuždoetnična sreda (čechi i slovaci v Bălgarija, bălgari v Čechija)*. Sofija 2001. MOTEJLOVÁ-MANOLOVA, M. *Uchováno v paměti : Bulharská sedjanka a její pokračovatelé v českých zemích*. Praha 2006. BOČKOVÁ, H. – PO-SPÍŠILOVÁ, J. *Bulhaři v Brně : proměny profesní a etnické minority. Český lid*. 2006, roč. 93, č. 2, s. 113–135.

¹⁵ Tamtiež, s. 6.

¹⁶ BOTÍK, J. Op. cit., s. 159.

prevažne na jednu sezónu (marec – október), ale niekedy aj na desať a viac rokov dopredu. *Ortaci* dávali rovnaký kapitál (*sermija*)¹⁷ na náklady a intenzívnosti práce, teda aj podľa toho mali prerozdelený podiel (*drama*) zo zisku. Komunita fungovala na princípe kolektivismu a rovnoprávnosti.¹⁸

Členovia žili spolu v jednom dome v blízkosti záhrad, aby ušetrili čas a mohli zároveň strážiť svoju úrodu. Ich príbytok bol veľmi skromný, keďže pobývali na Slovensku len dočasne. Dom bol prevažne prízemný, zapustený okolo 30 cm do zeme. Boli to koliby alebo zemnice. Robotníci spávali v jednej miestnosti, kde sa aj varilo a *gazda* mával svoju oddelenú izbu.¹⁹ Nástup do práce v záhradách začínal koncom februára, alebo začiatkom marca a končil dňom sv. Dimitra (*Dimitrovdan*), teda koncom októbra. Záhradníci boli prevažne vo veku od dvadsať do štyridsať rokov. Ich hlavným cieľom bolo zarobiť, a preto nemali záujem sa prispôbovať miestnym podmienkam.²⁰

Ako ďalšia pracovná sila sa najímali iní robotníci (nazývaní *čirak*, *rataj*), ktorí z pravidla prichádzali tiež z Bulharska. Niekedy aj miestnych slovenských robotníkov, prevažne robotníčky. Tí však boli platení vopred dohodnutou mzdou a nie podielom z celkového zisku. Celá skupina pochádzala poväčšine z tej istej oblasti. Boli buď príbuzensky spätí, alebo susedia a známi. Na každé tri až štyri hektáre pôdy musel pripadnúť jeden pestovateľ, vďaka čomu všetci získali jednotlivé skúsenosti s touto prácou. Každý mal svoju určenú prácu, ako napríklad *dolapčija* – mal na starosti kolesové čerpadlo (*dolap*), ktorým polieval záhrady, *prodavač* – predával zeleninu na trhovisku, *polivač* – ten sa staral o prevádzku zavlažovacieho systému.²¹ Dôležitú úlohu mal *gotvač* – kuchár, ktorý zaobstarával stravovanie pre všetkých členov. Postupom času na sezónu prichádzala aj žena *gazdu*, ktorá mala na starosti chod celej domácnosti, ako varenie či pranie pre všetkých robotníkov. Ich strava bola nanajvýš skromná – strukoviny a zelenina. Preto sa v okolí ich príbytku nevyskytovali takmer žiadne domáce zvieratá. Ich prvotným zámerom bolo zarobiť čo najviac, a pre-

¹⁷ GÄRDEV, K. *Bălgarskite gradinari v Slovakiya ot 20-te do pärvata polovina na 50-te godini na XX v. : ustrojvane i problemi*. In: *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti*. Bratislava 2005. s. 15.

¹⁸ BOTÍK, J. Op. cit., s. 159.

¹⁹ KRÁL, J. Op. cit., s. 13.

²⁰ GÄRDEV, K. Op. cit., s. 13.

²¹ BOTÍK, J. Op. cit., s. 160.

Bc. Marta Zacharová (1987)

Jej stredom záujmov je Bulharsko, tam žijúce menšiny, ako napríklad Karakačani. A naopak v Česku a na Slovensku žijúci Bulhari a tiež iné menšiny z Balkánu. Zaoberá sa tiež balkánskymi ľudovými tancami a ľudovou hudbou.

to ich nároky na sezónny život boli minimálne. Bulhari pracovali šesťnásť až osemnásť hodín denne.²²

Ich spoločné nažívanie pripomínalo spôsob života záduhy, kde všetci s rovnakou intenzitou sa zúčastňovali spoločnej práce na záhradách s vidinou väčšieho zisku.²³ Zaujímavá bola dôvera v *gazdu*, s ktorým uzavierali prevažne ústnu zmluvu a tiež v *komandira*.²⁴ Na Slovensku sa v medzivojnovom období počet členov skupiny bulharských zeleninárov pohyboval medzi pätnástimi až dvadsiatimi.²⁵ Svojou pilnosťou si vyslúžili známe úslovie *drie ako Bulhar*.²⁶

Najväčšia skupina migrantov bulharských zeleninárov na Slovensko začala po prvej svetovej vojne, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Medzi Bulharskom a Československom bola uzavretá dňa 18. januára 1924 vzájomná dohoda o výmene robotníkov. A o dva roky neskôr, 15. mája 1926, bola podpísaná v Sofii Dohoda o vzájomnej právnej ochrane a súdnej pomoci v občianskom a obchodnom práve medzi ministrom zahraničných vecí Atanasom Burovom a splnomocneným československým zástupcom v Sofii Bohdanom Pavľu. Vďaka týmto konvenciám bola činnosť bulharských zeleninárov v Československu uľahčená.²⁷

V českej tlači z roku 1927 sa objavujú ostré články na adresu bulharských záhradníkov, v periodiku *Venkov: orgán České strany agrární*, pod titulkom *Bulharští zahradníci a jejich výroba zeleniny v Česku*. Tak isto sa bez podobného článku nezaobišli aj noviny *Pražská Zahradní burza*, s článkom *Proti konkurenci bulharských zahradníků*. V statiach sa autori vyjadrujú k neložálnej konkurencii bulharských záhradníkov voči československým a vyzývajú zaviesť obmedzenia proti nim.²⁸

„V poslední době dochází u nás k protestním projevům československých pěstitelů a obchodníků se zeleninou proti bulharským podnikatelům a hlavně nízkým cenám jimi prodávané zeleniny. Naše veřejnost měla by si však především uvědomiti to, že bulharským

²² Tamtiež, s. 160.

²³ KRÁL, J. Op. cit., s. 14.

²⁴ KRÁL, J. Op. cit., s. 14.

²⁵ MAMATEJOVÁ, M. *Bulharskí zeleninári na Slovensku*. Diplomová práca 1998.

²⁶ BOTÍK, J. Op. cit., s. 160.

²⁷ GÁRDEV, K. Op. cit., s. 11.

²⁸ Tamtiež, s. 12.

SUMMARY & KEYWORDS

This paper is focused on bulgarian gardeners in Slovakia. It deals with their arrival, lifestyle and inconveniences caused by changes of political regimes. The article is also focused on the way of growing, internal organization and relevant deals and misunderstandings between Czechoslovakia and Bulgaria since the twenties.

► bulgarian gardeners, Bulgarians in Slovakia, seasonal work, labor migration

zeleninárňum musíme býti povďční za to, že rozšířili u nás pěstování zeleniny a že při velmi levných cenách umožnili – hlavně ve větších sídlech karpatských našich zemí – její požívání zvláště mezi nejchudšími a nejširšími vrstvami, takže tito bulharští zahradníci vlastně pracují nemalou měrou ve zdravotní a hmotný prospěch nás všech.²⁹ píše prof. Jiří Král. Ďalej sa ešte vyjadruje, že by uvítal rozšírenie týchto záhradníkov aj do okolia Prahy a priemyslových miest, čím by zapríčinili zníženie cien tuzemských pestovateľov a požívanie zdravej zeleniny vo väčšej miere. Právne postavenie Bulharov v Československu bolo zaistené obchodnou zmluvou a plavebnou zmluvou s kráľovským Bulharskom z roku 1934.³⁰ Avšak československí podnikatelia sa nestretli s podporou u miestnych kupujúcich, keďže ceny bulharských zeleninárov boli bezkonkurenčné. Na cene produktov sa odrazil ich sezónny štýl života. Záhradníci žili skromne, obstarávali si len tie najnevyhnutnejšie potreby, pretože ich cieľom bolo zarobiť za šesť mesiacov toľko čo za celý rok. Taký záhradník si nedovolil mäsiť jedlá, aby v letných horúčavách nezatažoval svoje telo a aby bol vo fyzickej kondícii.³¹ Ďalšie faktory, ktoré viedli k nízkym cenám zeleniny, boli tiež lacná pracovná sila, obchádzanie zákonov pre sociálne a zdravotné poistenie, veľmi dlhá pracovná doba a nízka mzda v porovnaní s miestnymi robotníkmi.³²

Na bratislavskom predmestí a v okolitých dedinách žilo v roku 1930 okolo päťsto bulharských záhradníkov. Hlavné mesto malo tri tržnice, kde Bulhari predávali svoju produkciu. Ďalším významným konzumentom bola neďaleká Viedeň, kde mohli predávať svoju zeleninu trikrát drahšie. Najvýnosnejšou zeleninou bola paprika, keďže je na kilogramy ľahká a mýto sa počítalo na váhu.³³

Bulharskí zeleninári zo Slovenska v roku 1928 posielajú dopis do Bulharska na Ministerstvo zahraničných vecí s požiadavkou otvorenia konzulátu v Bratislave, ktorý bol podpísaný 142 osobami, prevažne záhradníkmi. Bulharská strana tejto požiadavke vyhovel a roku 1930 bol v Bratislave otvorený bulharský generálny konzulát, ktorý o dva roky neskôr začal vydávať aj víza.³⁴

V roku 1931 dochádza k dohode, kde stojí, že Bulhari v Československu a Čechoslováci v Bulharsku sú oslobodení od všetkých poplatkov zahrňujúcich bývanie v štáte. Avšak prax u nás bola iná. Bulharskí záhradníci boli naďalej nútení platiť poplatky obecnému zastupiteľstvu, aby mohli bez problémov podnikáť. To vyvolalo rozhorčenie a bulharská delegácia zavítala do Prahy hľadať optimálne riešenie tohto problému. Československá strana zaručila, že sa žiadne poplatky vyberať nebudú, tak ako to stanovila dohoda z roku 1931.³⁵

Začiatkom druhej svetovej vojny sa príchod Bulharov na Slovensko rapídne znížil a takmer vytratil. Slovenské ministerstvo zahraničia vydalo nariadenie všetkým slovenským konzulátom na zastavenie vydávania víz pre súkromné cesty na Slovensko. Dlhodobí žijúci cudzinci na Slovensku prišli zákonom z roku 1939 o úľavy a mohli kedykoľvek prísť o pracovné povolenie bez udania dôvodu.

*Som rada, že sme sa stretli znova po roku ako spolužiačky ešte zo základnej školy bulharskej, ktorá bola založená v štyridsiatom deviatom, po vojne. Vlni sme sa stretli v Banskej Bystrici a sme zistili, že sme spolužiačky. Základ tej bulharskej školy je v tom, že ako sa hovorí v histórii, bulharskí záhradníci chodili sem, medzivojnové obdobie, za prvej republiky by som povedala. Skôr oni cez leto chodili sem na Slovensko pracovať a počas zimy sa vracali naspäť do Bulharska k svojim rodinám. Len bohužiaľ došla druhá svetová vojna, došiel štyridsiaty piaty rok, hranice sa uzavreli a rodiny, ktoré boli kompletne ostali tu. No a tým, aby nevymreli bulharské korene sa založila bulharská škola, taká základná v Bratislave.*³⁶

²⁹ KRÁL, J. Op. cit., s. 14.

³⁰ Tamtiež, s. 14.

³¹ GÁRDEV, K. Op. cit., s. 12.

³² Tamtiež, s. 13.

³³ Tamtiež, s. 13.

³⁴ Tamtiež, s. 14.

³⁵ Tamtiež, s. 14.

³⁶ Jordanka Kenčevová, Nitra. Centrum pre národnostné vysielanie štúdio Košice. Vyrobita Slovenská televízia. Odvysielané 20. 9. 2011. <http://www.stv.sk/online/archiv/narodnostny-magazin?date=2011-09-20&id=46359>.

No Bulharov sa zákon nedotkol, vďaka nedostatku pracovnej sily v poľnohospodárstve na Slovensku.³⁷ Aj napriek nepriaznivej situácii sa darilo bulharským záhradníkom dopestovanú zeleninu dobre predať, pretože záujem prejavili nemeckí vojaci a dôstojníci. Pre svoju dobrú povest pestovateľov sa úspešne vyhýbali rôznym podozreniam a udaniam.³⁸ Po skončení druhej svetovej vojny sa mnoho Bulharov vrátilo späť do svojej vlasti. Praha žiadala Bulharsko za každého vracajúceho sa Bulhara sedem poľnohospodárskych robotníkov do Československa. Skončením druhej svetovej vojny bulharskí záhradníci strácajú takmer možnosť vycestovania do svojej vlasti. Pretože pri návrate do Československa majú problémy získať víza a tým pádom aj dostať sa k svojim záhradám. Mnohí z nich vízum ani nedostali.³⁹ Pred vojnou nebolo problém získať vízum na vycestovanie, bola možnosť slobodného cestovania z Bulharska do Československa a opačne. Avšak nástupom roku 1945 bolo ťažko získať pas a rovnako tak aj vstupné vízum. Takéto vízum bolo zrušené len pre nositeľov diplomatických a služobných pasov v roku 1948.⁴⁰

*Moji rodičia tu zostali tiež žiť a za to, že som mala staršiu sestru, mňa dali ako učiť sa do bulharskej školy, aby ma nepomýlili, že keď sa odšťahujeme do Bulharska, že teda budem pokračovať v bulharskej, kým ako moja sestra skončí. No a keď moja sestra skončila, ako tuná hovorila moja spolužiačka, tak sa zavreli hranice a samozrejme moji rodičia nemohli vycestovať, takže zostali sme tu.*⁴¹

Nastolením nového režimu v Bulharsku v roku 1944, došlo aj k zvýšeniu nezamestnanosti a na druhej strane v ČSR odsunom Nemcov vznikol zasa naopak prebytok voľných miest. Vďaka tejto nesúmernosti došlo k ďalšiemu podpisu dohody, ktorou sa Bulharsko zaviazalo poskytnúť ČSR šesť tisíc poľnohospodárskych robotníkov na dobu jedného roka. Bulharskí robotníci mali rovnaké práva a mzdové podmienky ako miestni.⁴² Zau-

jímavým momentom bolo, že československé zákony povoľovali pobyt na našom území po dobu platnosti pasu a povolenia pobytu, bez rozdielu toho, že bulharské úrady ich pobyt ohraničovali len na jeden rok. Aj tak si československá strana vysvetlila dohodu, že nie je uzavretá na dva roky, ale na neurčito.⁴³ Československo mohlo vtedy prijať späť záhradníkov, avšak pod podmienkou, že budú pracovať v družstvách, teda ako obyčajní robotníci, nie ako podnikatelia.⁴⁴ Takmer všetci bulharskí záhradníci čelili zákonu o skupovaní majetku z roku 1950, kedy prichádzajú o celý svoj inventár. Už na jar 1949 v Československu dochádza k reorganizácii poľnohospodárstva. Okolo 75 % bulharských zeleninárov na Slovensku do roku 1952 sú zapojení do družstiev, zatiaľ čo v Česku a na Morave, hlavne v oblastiach Prahy a Brna, prevažná časť záhradníkov sú mimo družstevného sektora.⁴⁵

Časom si začali bulharskí robotníci hľadať lepšie platenú prácu, poprípade pracovali u bulharských záhradníkov alebo sa snažili pestovať sami. Túto možnosť teoreticky poskytovala československo-bulharská dohoda o dočasnej úprave hospodárskych stykov z roku 1948.⁴⁶ Zistili, že životná úroveň na Slovensku je vyššia ako doma a snažili sa všetkými možnými prostriedkami zostať v Československu aj po skončení zmluvy, ktorá končila v roku 1950. Ministerstvu zahraničných vecí v Sofii v roku 1952 bolo oznámené bulharským veľvyslancom, pôsobiacim v Prahe, že československá strana považuje dohodu z roku 1946 za vypršanú. Preto by sa mohli bulharskí robotníci vrátiť do svojej vlasti, kde by využili svoje nadobudnuté skúsenosti a spôsobilosti. Avšak k takémuto pokusu o návrat nedošlo, keďže sami Bulhari to odmietali.⁴⁷

Bulharská komunita obohatila naše prostredie, nielen svojou zeleninou, ale aj iným spôsobom života a práce. Aj napriek ťažkému spôsobu života a prekážkam, ktoré ich postretli počas rokov, dokázali čeliť, aby sa mohli postarať o svoje rodiny v Bulharsku.

³⁷ RYCHLÍK, J. *Migrácia Bulharov do Československa a na Slovensko v rokoch 1945 – 1968, ich právne postavenie a pokusy o ich repatriáciu*. In: Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti. Bratislava 2005. s. 25.

³⁸ MAMATEJOVÁ, M. Op. cit. *Bulharskí zeleninári na Slovensku*. (Magisterská) diplomová práca 1998.

³⁹ KOSTADIN, s. 17.

⁴⁰ RYCHLÍK, J. Op. cit., s. 24.

⁴¹ Janka Pišná, Martin. Centrum pre národnostné vysielanie štúdio Košice. Vyrobita Slovenská televízia. Odvysielané 20. 9. 2011. <http://www.stv.sk/online/archiv/narodnostny-magazin?date=2011-09-20&id=46359>.

⁴² Tamtiež, s. 25.

⁴³ RYCHLÍK, J. Op. cit., s. 26.

⁴⁴ GÁRDEV, K. Op. cit., s. 19.

⁴⁵ Tamtiež, s. 19.

⁴⁶ RYCHLÍK, J. Op. cit., s. 26.

⁴⁷ Tamtiež, s. 27.